

Sémi összehasonlító nyelvészet

BMA-HEBD-303

Biró Tamás

7. Családfamodell és hullámmodell.
Északnyugati sémi nyelvek a vaskorban. Dialektuskontinuum.

2016. április 20.

A nyelvi adatokból a családfáig...
és tovább!

Családfa – néhány izoglossza

	arab	arámi	héber	ugariti	akkád	geez
* $\bar{a}$ >	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{o}$	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{a} / a$
* $\underline{t}$ >	$\underline{t}$	t	$\check{s}$	$\underline{t}$	$\check{s}$	$\check{s} / s$
főnévragozás	van	nincs	nincs	van	van	nincs
szuffixragozás Sg. 1	$-tu$	$-et$	$-ti$	$-T$	$-\bar{a}ku$	$-k\bar{u}$
szuffixragozás Sg. 2m	$-ti$	$-t(\bar{a})$	$-ta$	$-T$	$-\bar{a}ta$	$-ka$
szuffixragozás Sg. 2f	$-ta$	$-t\bar{i}$	$-t$	$-T$	$-\bar{a}ti$	$-k\bar{i}$
határozott főnév	$al-$	$-\bar{a}$	$ha-$	$\emptyset$	$\emptyset$	$\emptyset?$
tört többes szám	van	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	van

- Hasonlóbb nyelvek közelebbi rokonok, de...
- ... a családfa egy történetet is elmesél.

Családfamodell

- Szinkrón nyelvészet: a nyelv állapota adott időpontban
családfa = tipológia, csoportosítás, a hasonlóság mértéke alapján
- Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.
- Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?
- Fontos: a nyelvek története $\neq$ a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	*ā >
<i>Ugariti</i>	van	nem	ā
<i>Tel-Amarna</i>	van	nem	ō
<i>Héber</i>	nincs	igen	ō
<i>Arámi</i>	nincs	igen	ā

Mi a „helyes” csoportosítás:

vagy   ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve   vs.   héber és arámi,
                                 héber   és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv)   vs.   ugariti és arámi   ?

NE LAPOZZON!

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	*ā >
<i>Ugariti</i>	van	nem	ā
<i>Tel-Amarna</i>	van	nem	ō
<i>Héber</i>	nincs	igen	ō
<i>Arámi</i>	nincs	igen	ā

Mi a „helyes” csoportosítás:

ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve vs. héber és arámi,
vagy héber és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv) vs. ugariti és arámi ?

Vegyük észre: 2. évezredi nyelvek vs. 1. évezredi nyelvek!

Javasolt „narratíva”: a héber és Tel-Amarna önálló ágat képvisel (kánaáni nyelvek), mert **feltételezett közös ősökben** lezajlott a *ā > ō hangváltozás, szemben az arámival és az ugaritival. A 2. évezredben még volt esetrendszer, az első évezredi nyelveknél már lekopott. De az 1. évezred elején a térségen végigsöpört egy **innovációs hullám**: az egymástól rég szétvált nyelvekben kialakult a főnév határozottságának a jelölése.

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

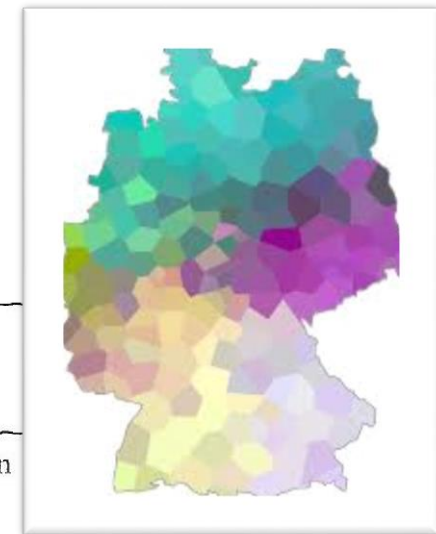
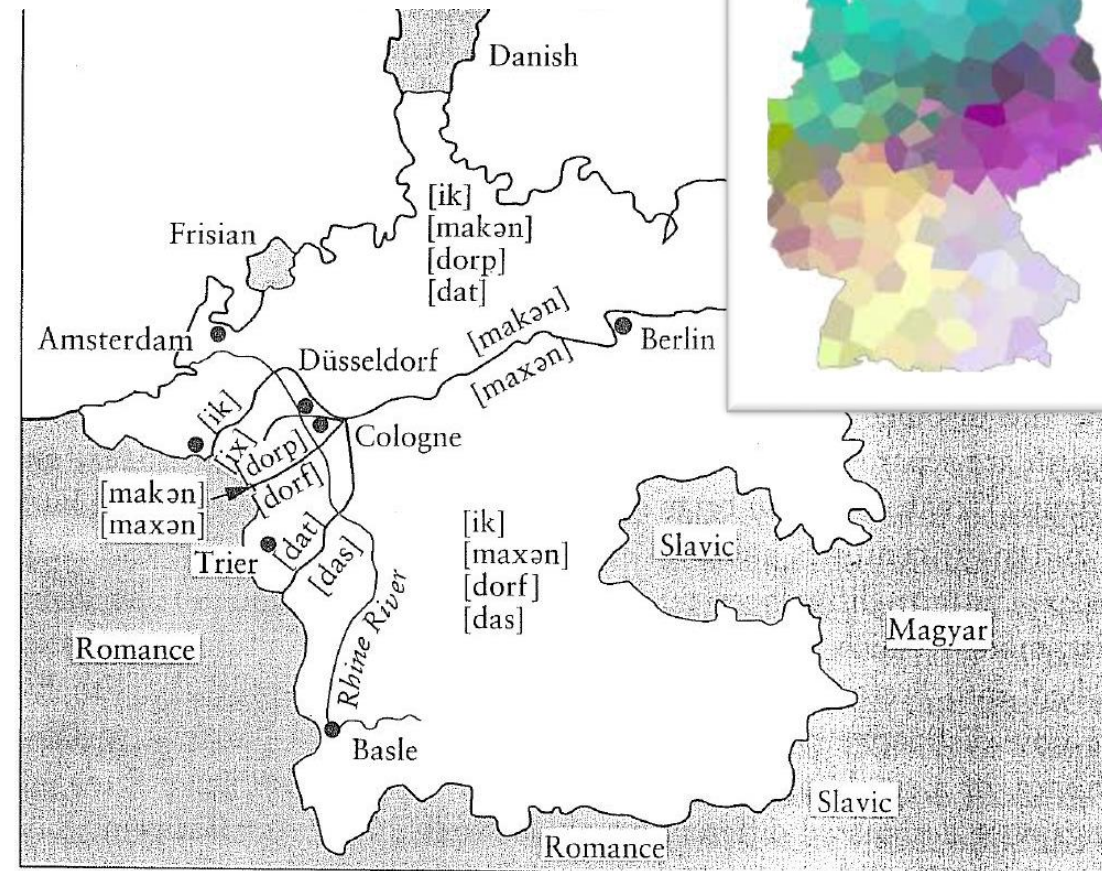
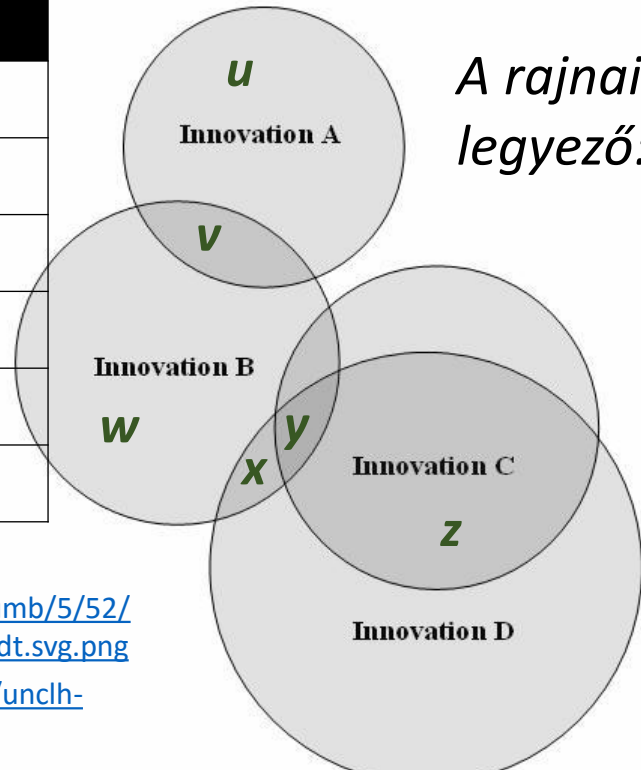
Javasolt narratíva: A **tiberiasi héber** (= bibliai héber, ahogy azt a tiberiasi maszoréták által vokalizált szövegből ismerjük) és a *szamaritánus héber* (= ahogy a Tóra szamaritánus szövegvariánsát a szamaritánus közösség [ma] kiejti) közeli rokonok. **Közös ősök** a bibliai korban beszélt, de legalábbis irodalmi célra használt **történelmi héber**. Az arab jóval távolabbi **rokon**. A Sg 2f. végződés a három nyelv **közös ősében** -ti volt, a bibliai kor történelmi héberében már csak -t. A szamaritánus héberben talán arab **hatásra** lett ismét -ti.

A családfamodell határai

- A nyelvek korát is vegyük figyelembe!
- Nyelvek közti kölcsönhatás a szétválás után is lehetséges!
- Dialektuskontinuum => hullámmodell:

Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás? Néha egyértelmű, néha nagyon nem!

Nyelv	A?	B?	C?	D?
u	A	-B	-C	-D
v	A	B	-C	-D
w	-A	B	-C	-D
x	-A	B	-C	D
y	-A	B	C	D
z	-A	-B	C	D

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/52/Wave_model_Schmidt.svg/300px-Wave_model_Schmidt.svg.png
<http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/hautli/lingvis/unclh-slides-prokicetal.pdf>

Közös ős vagy kölcsönzés?

- Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás?
- Néha egyértelmű:
  - arab > IH *falafel*.
  - Standard Average European > IH *telefon*, arab *tilifūn*.
- Néha nagyon nem!
  - Arámi és RH –ūt képző?
  - Arámi és RH: az *infinitivus absolutus* eltűnése (háttérbe szorulása).

Valószínűségek: ld. a filogenetikai módszereknél.

P (jelölt forma eltűnése egymástól függetlenül) > P (azonos morfolexikai innováció)

- PCBH: arámi hatás vagy északnyugati sémi dialektuskontinuum?

A nyelvtörténet, mint történeti narratíva

- **Összehasonlító nyelvészet** (komparativisztika): adatok gyűjtése.
- **Történeti nyelvészet**: ezen adatokhoz a legvalószínűbb narratívát keresi.
  1. Családfamodell: közös ős + folyamatos differenciálódás.
  2. Nyelvek közötti kölcsönhatás: kölcsönzés, egymásrahatás.
  3. Hullámmodell: különböző centrumokból terjedő újítási hullámok.
  4. Véletlen egybeesés. Nyelvtipológia. Univerzálék.
- A nyelvtörténeti narratíva hogyan viszonyul a történeti narratívához?

A nyelvek története összefügg a népek (és kultúrák és vallások) történetével, de nem feltétlenül azonos velük! (Ld. pl. arámi, bolgár, stb.)

Az északnyugati sémi kontinuum

A Közel-Kelet nyelvei az i.e. 2. évezred vége felé

Hettita

kb. i.e. 1200-ig

Ugariti

kb. i.e. 1200-ig

Föníciai gyarmatok
(pl. Karthágó: pun nyelv)
az i.e. I. évezredben

Föníciai

Arámi kb. i.e. 1100-tól

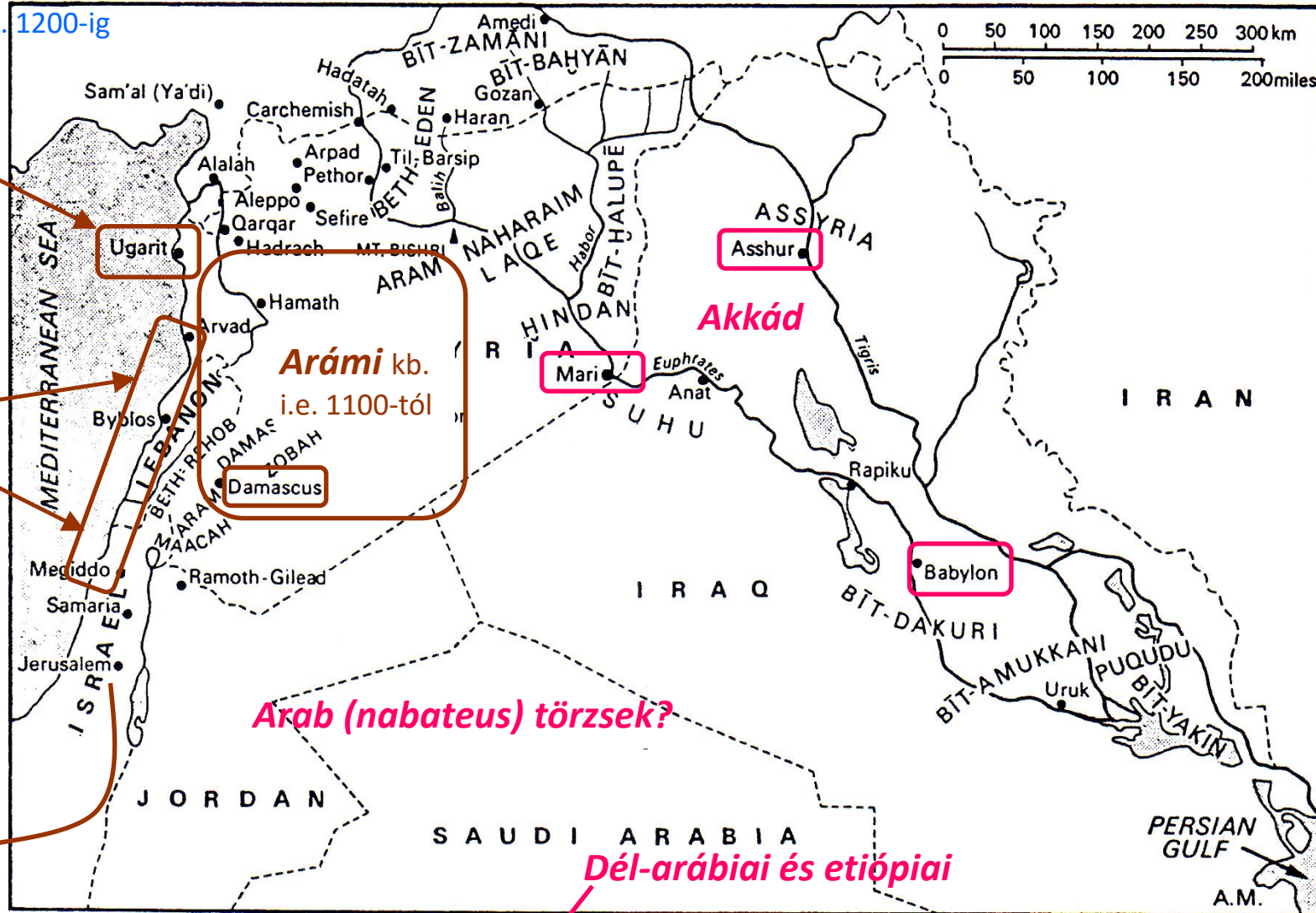
← **Líbiai?**

Egyiptomi

Tel el-Amarna (az ókánaáni nyelv emlékei)

Arab (nabateus) törzsek?

Dél-arábiai és etiópiai

- ény-i sémi
- egyéb sémi
- egyéb afroázsiai (pl. egyiptomi)
- egyéb (pl. a hettita indo-európai nyelv)

Forrás:

http://www.aramaic-dem.org/English/History/THE_ARAMAEANS-filer/image001.jpg FIG. 4 The Aramaean cities and states.

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

Hittite until
1200 BCE

Ugaritic
until
1200 BCE

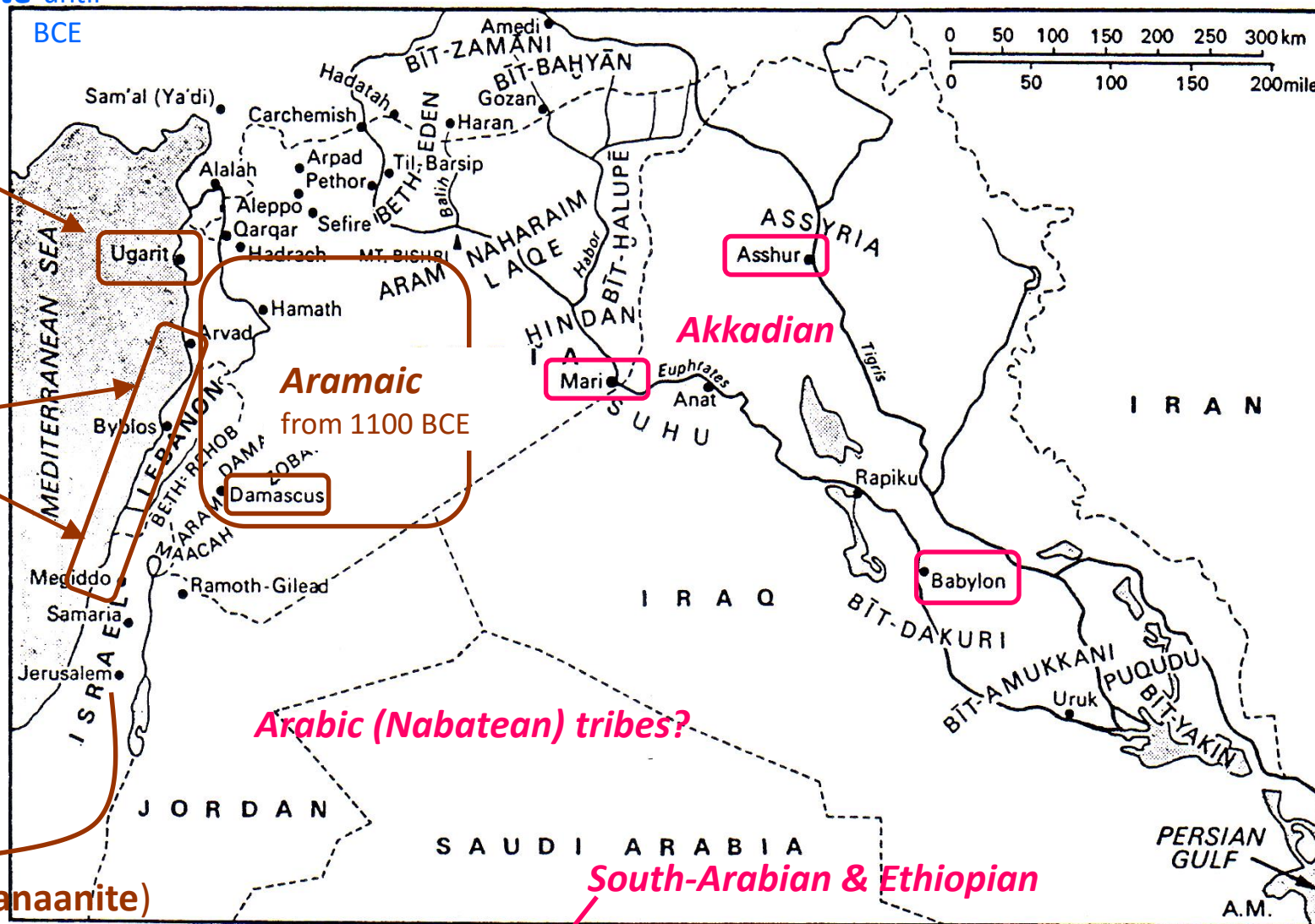
Phoenician
colonies
(e.g. Carthage:
Punic language)
in the first
millennium BCE

Phoenician

Egyptian

← Old Libyan?

Tel el-Amarna
(source of Old Canaanite)

- NW Semitic
- Semitic, other
- Afro-Asiatic, other (e.g. Egyptian)
- Other (e.g. Hittite as Indo-European)

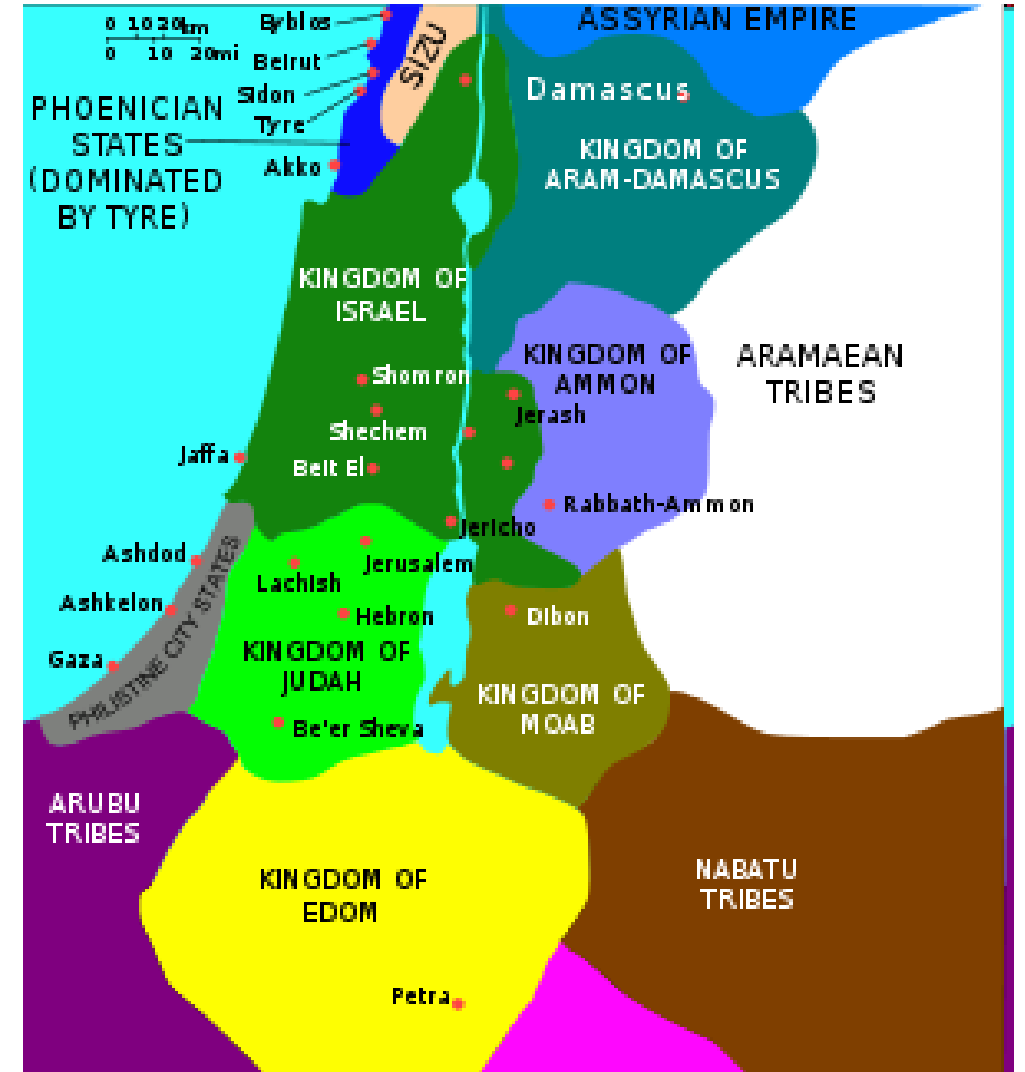
FIG. 4 The Aramaean cities and states.

Source:

http://www.aramaic-dem.org/English/History/THE_ARAMAEANS-filer/image001.jpg

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum: vaskor 2 (i.e. 1000-586)

- Ugarit nincs már; nem volt benne [ā] > [ō])
- (Filiszteus nyelv? Indoeurópai?)
- Arámi nyelv Szíriában (nincs [ā] > [ō])
- **Kánaáni hangtörvény:** [ā] > [ō] hangváltozás
  - Föníciai a tengerparton,
  - Héber: északi és déli dialektusok
(lásd még: *šibbolet/szibbolet*)
  - Ammonita, moabita, edomita (stb?)
- *Valószínűleg*: nem voltak olyan éles nyelvi határok, mint az éles (de gyakran változó) politikai határok.
  - dialektuskontinuum a beszélt nyelvben,
  - + mesterséges hivatalos/irodalmi nyelv(ek) a feliratokon és az irodalomban (Biblia).

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* ‘ház’, *šat* ‘év’, stb.

Az esetragok lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött létre. Feloldása: epentézis (v.ö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

Epentézis:

- **malkum* (‘király’) > **malk* > *malek* > *melek*

Monoftongizáció (a diftongusok összevonása: [aw]>[ō], [ay]>[ē]):

- **šawrum* (‘bika’) > **šawr* > *šōr*

[n] asszimilációja: **yinpōl* (‘esik-PERF-Sg.3m’) > *yippōl*

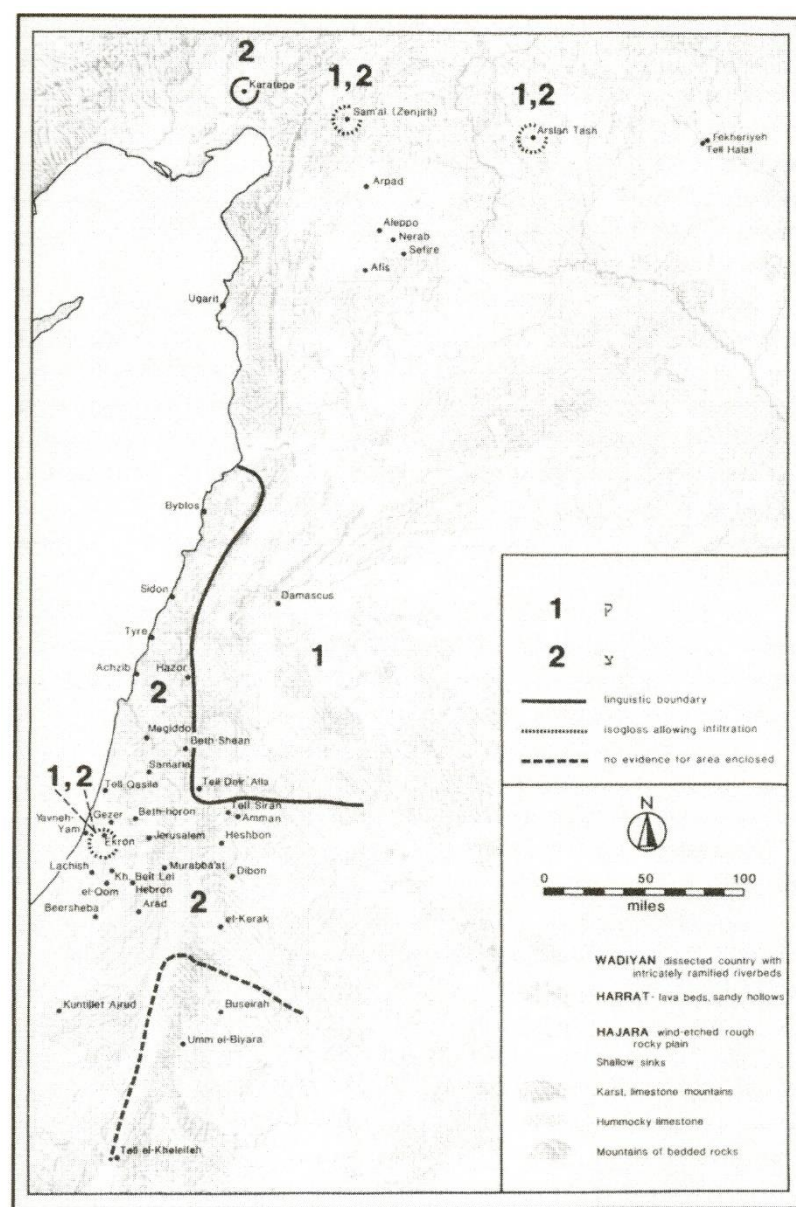
A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* 'ház', *šat* 'év', stb.

Az esetragok lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött létre. Feloldása: epentézis (v.ö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

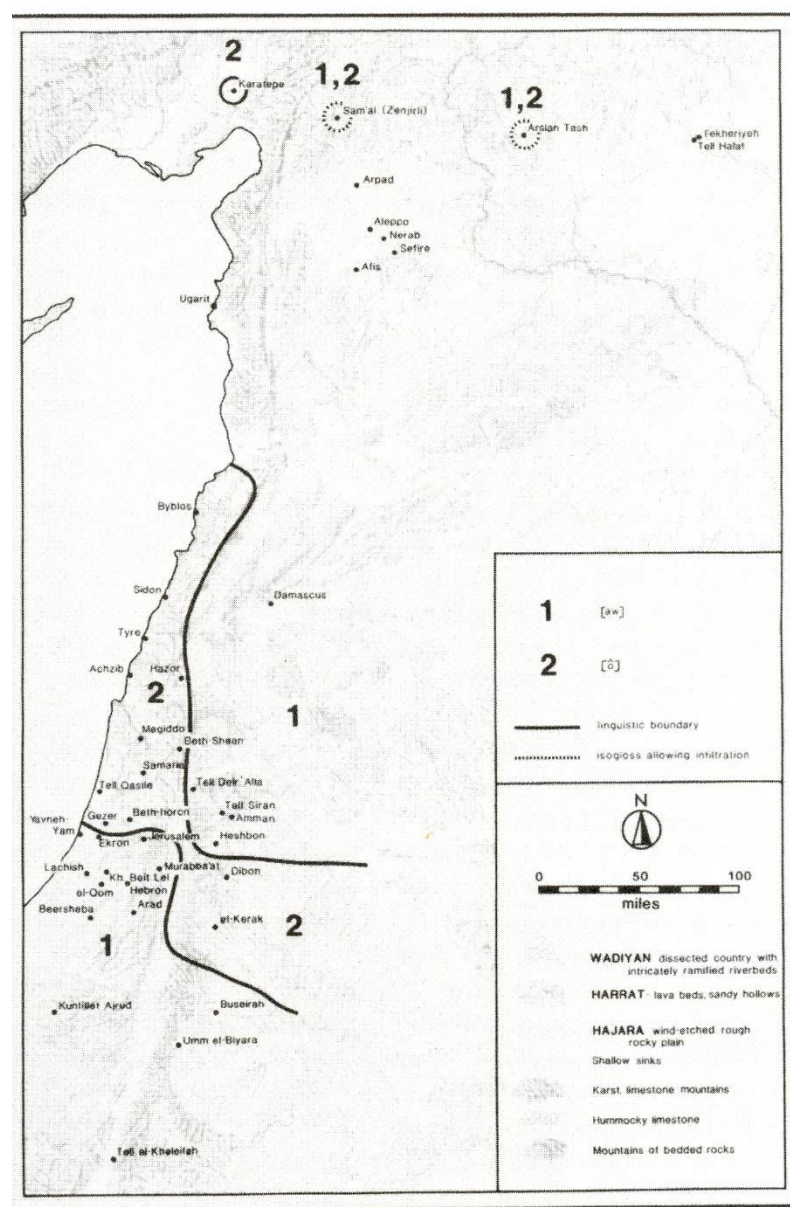
Az északi dialektusokban nem zajlott le epentézis a következő esetekben:

Proto-ÉNy sémi	esetrag lekopása után	epentézis / törlés, összevonás	
• <i>*baytum</i> ('ház') > <i>*bayt</i>	> <i>bayit</i>	/	<i>bēt</i>
		Judeai héber status abs. / Jud. hb st. constr., északi hb.	
• <i>*bintum</i> ('lány') > <i>*bint</i>	> ~~<i>bint</i>~~	/	<i>bit(t), bat(t)</i>
	sehol	/	mindenhol
• <i>*šantum</i> ('év') > <i>šant</i>	> <i>šana(t)</i>	/	<i>šat(t)</i>
		Judeai héber st. abs. (constr.) / északi héber	

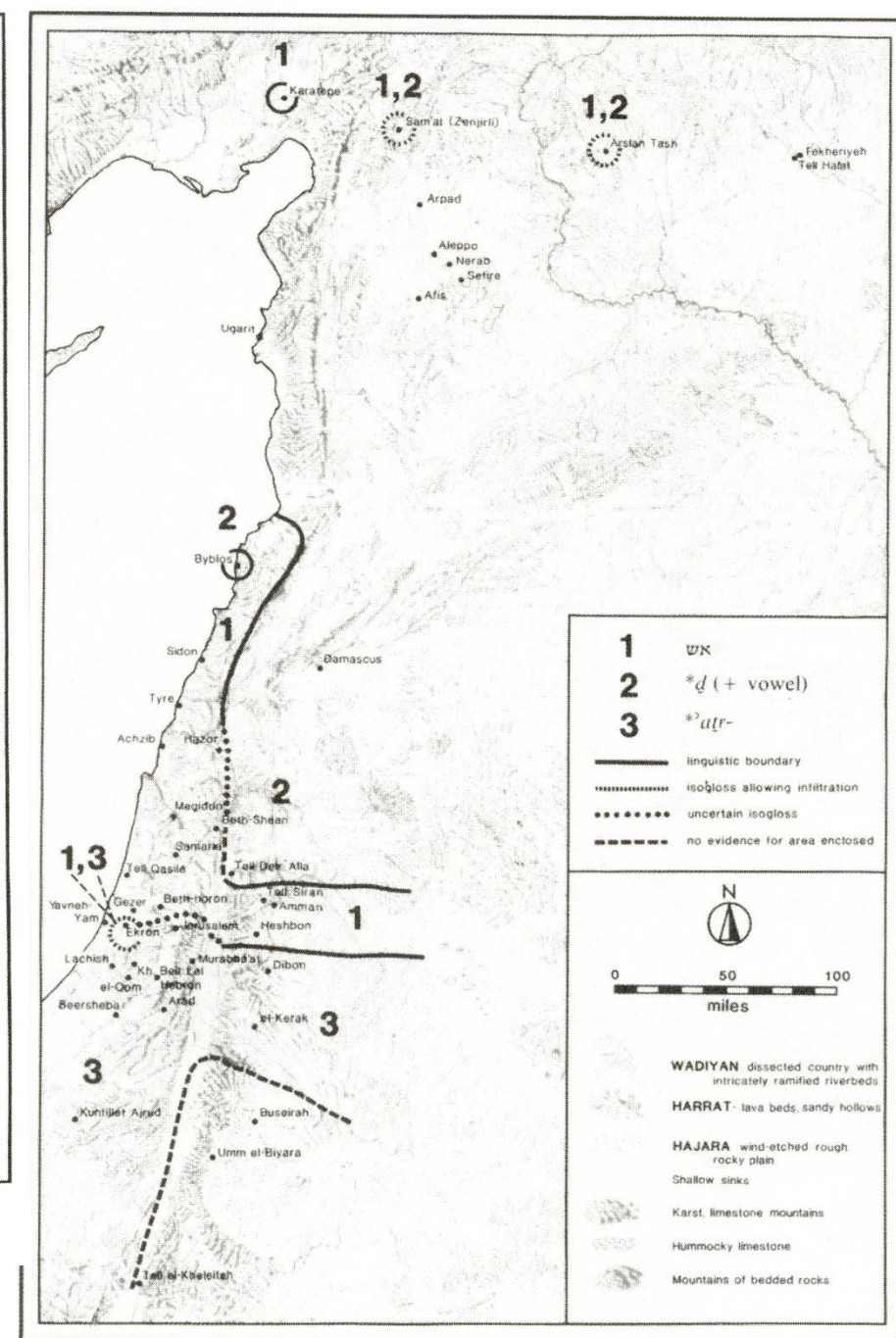

MAP 2: The correspondences of *d.

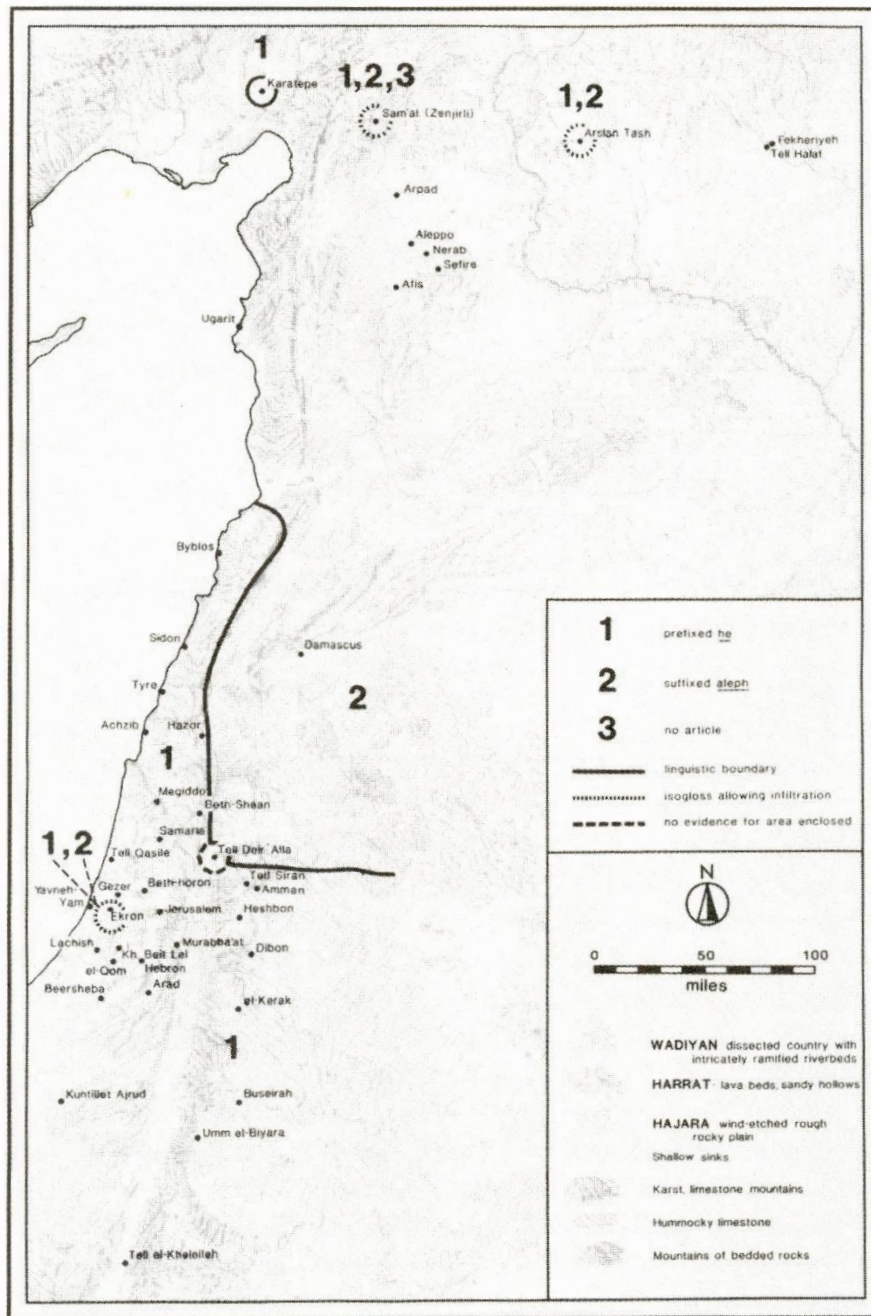

MAP 3: The correspondences of *aw.

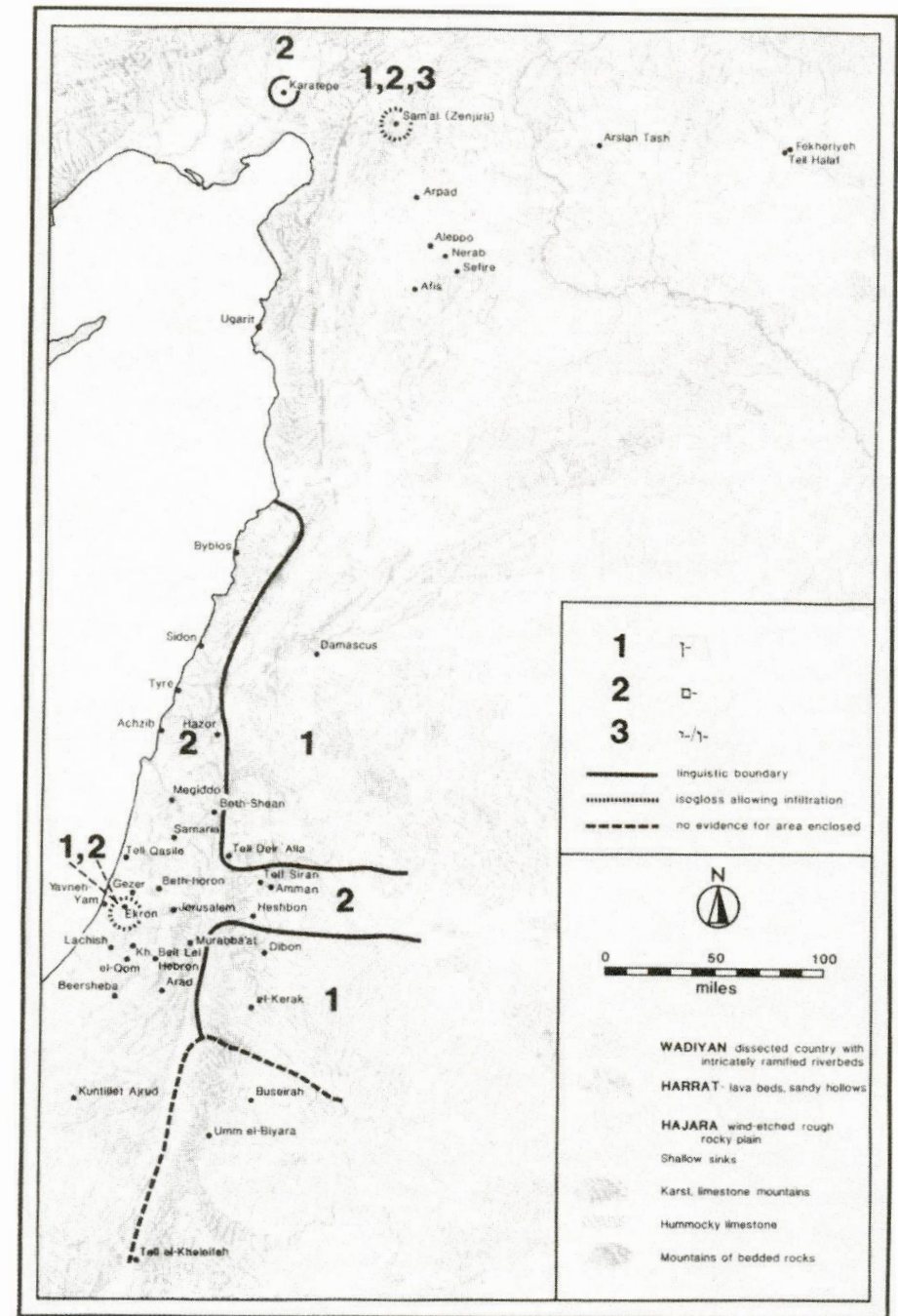

MAP 4: The relative particle/pronoun.

Garr, W. Randall. *Dialect Geography of Syria-Palestine, 1000-586 B.C.E.* (U of Pennsylvania Press, 1985; Eisenbrauns, 2004). [[11.4.Gar.1.](#)]

MAP 5: The definite article.

MAP 6: The ending of the absolute dual and masculine plural noun.

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

- Viszonylag konzisztens határ az arámi és a többi közt
- Folytonos átmenet / izoglosszánként változó határ:

Kánaáni nyelvek

- Föníciai
- Héber északi dialektusa
- Héber déli dialektusa = júdeai nyelv = vaskori irodalmi héber
- Ammonita
- Moabita
- Edomita

vs. tiberiasi héber / maszoretikus héber

Megjegyzés: hasonló kontinuum kulturális, irodalmi, vallási, stb. jelenségek terén is.

Következő órára: olvasandó + házi feladat

1. Olvasandó: Rubin 29–57 („Morphology”),
Beyond Babel 61–92 (Kaltner, „Arabic”)
Készítsenek listát az elírásokról, nyomdahibákról.
2. Bibliai héber szintaxis és izraeli héber szintaxis: (nyelvtörténethez)
  - *Tanakh Ram* (ford. Avraham Ahuvia, Yedi’ot aharonot, 2010), Exod. 3.
<http://birot.web.elte.hu/courses/2016-semi/readings/Ram-Exod3.pdf>
  - Hasonlítsa össze a szórendet a maszoréta szövegben és annak mai izraeli fordításában. Észrevételeit egy bekezdés terjedelemben küldje el.
  - Emailben: biro.tamas@btk.elte.hu. Határidő: **most** kedd dél (12:00).

Viszlát jövő szerdán!